

включає багато положень пояснювального підходу, проте його метою є вивчення історичного контексту комунікації, пояснення людської поведінки, а через нього – зміна життя людей. Основним методом критичного підходу є аналіз текстів, особливо тих, які створюються засобами масової інформації (телепередачі, відеоматеріали, публікації в пресі), які й роблять основний внесок у формування сучасної культури. Проте вони не вступають у прямі контакти з комунікантами, не досліджують міжкультурних взаємодій. Функціональний підхід пов'язаний з теорією комунікаційного пристосування, яка стверджує, що в ситуаціях міжкультурної комунікації люди часто змінюють моделі своєї комунікативної поведінки, пристосовуючись до моделей партнерів зі спілкування. Наприклад, під час спілкування з іноземцем ми можемо говорити повільніше, яскравіше й виразніше, використовуючи менше жаргонної лексики, тим самим полегшувати процес спілкування для співрозмовника.

Висновки. Таким чином, головна відмінна риса сформованої полікультурної особистості полягає в її готовності до полікультурного функціонування на всіх рівнях міжкультурної комунікації: загальносвітовому (глобальному), володіючи потенціалами загальнопланетарного співтовариства; міжетнічному (міжнаціональному), культивує в собі готовність до сприйняття етнокультурних концептів представників різних лінгвокультур; міжособистісному, володіючи здатністю з розумінням ставитися до індивідуальних аспектів концептосфери особи. Вторинна (полікультурна) особистість – це особистість, яка не втратила, а усвідомила власну культурну ідентичність.

Перспектива подальшого дослідження полягає в методичній розробці інтегрованого спецкурсу для студентів економічних вищих навчальних закладів, що забезпечить формування міжкультурної компетенції майбутнього економіста.

Література

1. Елизарова Г.В. Формирование поликультурной личности как требование новой глобальной ситуации / Г.В. Елизарова, Л.П. Халяпина // Языковое образование в вузе : методическое пособие для преподавателей высшей школы, аспирантов и студентов. – СПб. : КАРО, 2005. – С. 8–20.
2. Івашко О.А. Аналіз досвіду формування полікультурної компетенції майбутніх учителів-філологів / О. А. Івашко // Актуальні проблеми філології: мовознавство, літературознавство, методика викладання філологічних дисциплін : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 27 травня 2009 р. – Маріуполь, 2009. – С. 345–349.
3. Korhonen K.E. Intercultural Competence as Part of Professional Qualifications. A Training Experiment with Bachelor of Engineering Students / K.E. Korhonen. – Jyväskylä : University of Jyväskylä, 2002. – 226 p.
4. Сафонова В.В. Культуроведение в системе современного языкового образования / В.В. Сафонова // Иностранные языки в школе. – 2001. – № 3. – С. 17–24.
5. Халева И.И. О гендерных подходах к теории обучения языкам и культурам / И.И. Халева // Известия Российской Академии образования. – 2000. – № 1. – С. 8–14.

ПЕТРЕНКО Н.В.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ТА МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

Сьогодні випускники вищого військового навчального закладу недостатньо мати тільки професійну підготовку. На перший план висуваються підвищені вимоги до його моральної надійності, моральних якостей, формування й розвиток яких особливо активно проходить у курсантські роки. Без почуття честі, гідності, шляхетності тощо офіцер не може керувати людьми, виховувати підлеглих, формувати в них почуття патріотизму, моральну й психологічну готовність до захис-

ту Батьківщини, організувати й надихати на виконання навчальних і службових завдань. Серед ключових компетентностей, якими повинен оволодіти майбутній офіцер-прикордонник, професійно-етична має пріоритетне значення.

Мета статті – розкрити педагогічні умови формування професійно-етичної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі їх фахової підготовки.

У “Новому тлумачному словнику української мови” поняття “формувати” окреслено як “надавати чому-небудь певної форми, вигляду тощо; виробляти певні якості, риси характеру та ін.” [14, т. 3, с. 666]. У педагогіці формуванням називають процес становлення особистості в результаті об’єктивного впливу спадковості, середовища, цілеспрямованого виховання й власної активності (самовиховання), педагогічне управління індивідуальним становленням людської особистості. Формування професійно-етичної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників можна визначити як процес цілеспрямованого й систематичного впливу на мотиваційну, когнітивну та емоційну сферу курсантів, метою якого є становлення такої особистості, яка усвідомлює значення етичної складової своїх професійних обов’язків, має розвинуті морально-особистісні якості та практичні вміння офіцера-прикордонника у сфері професійної етики, що забезпечують вибір ним свідомої етичної поведінки відповідно до професійно-етичних норм.

Формування професійно-етичної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників – складний і багатоетапний процес, який залежить від цілого комплексу психолого-педагогічних умов. Педагогічні умови формування професійно-етичної компетенції – це сукупність дій, що спрямовані на поетапне моделювання й ефективне функціонування процесу становлення та розвитку належного рівня такої компетенції.

Виховні можливості навчального процесу при цьому виявляються в змісті, організації та методах навчання, впливу особистості викладача. Зокрема, важливим є врахування закономірностей педагогічного процесу. Поняття “закономірності” означає стійкі, повторювані й істотні зв’язки в педагогічному процесі, реалізація яких дає змогу досягати ефективних результатів. Щодо формування професійно-етичної компетентності, насамперед, треба вести мову про такі закономірності: спрямованість навчання й виховання на вирішення завдань формування професійно-етичної компетентності курсантів; діяльнісний характер навчання й виховання; єдність потребнісно-мотиваційної сфери й навчально-пізнавальної активності курсантів; повага та вимогливість до курсантів, формування їх особистісної, офіцерської гідності в процесі навчання й виховання; забезпечення ситуації успіху при оволодінні професійно-етичними знаннями; взаємозв’язок процесів освіти й професійно-етичного самовдосконалення курсантів.

Крім закономірностей, основними вимогами до практичної організації навчально-виховного процесу виступає ряд дидактичних принципів. Для формування професійно-етичної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників важливе значення мають такі загальні принципи: навчання повинно бути науковим і мати світоглядну спрямованість; навчання повинно бути проблемним, активним та свідомим, доступним, систематичним, послідовним, міцним, невідривним від виховання. Серед специфічних принципів треба вказати на принципи гуманності, вимогливості, субординації, наступності, виховання в колективі, нормативності тощо. Урахування зазначених закономірностей та принципів допомагає визначити умови для формування професійно-етичної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Вчені визначають різні умови формування компетенцій залежно від її виду. Зокрема, М. Михайліченко вважає, що найважливішими педагогічними умовами формування громадянської компетентності майбутніх учителів є урахування у процесі професійної підготовки основних положень компетентнісного, діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів, закономірностей і принципів формування громадянської компетентності; програмно-цільовий підхід до професійної підготовки; використання можливостей фахових дисциплін; спрямована соціалізація майбутніх учителів у соціокультурному середовищі ВНЗ у процесі громадської роботи [2, с. 12].

На думку Г. Андрєєва, для формування професійно-етичної культури майбутніх працівників МВС важливо: 1) сформувати в курсантів гуманістичні уявлення, поняття, погляди, переконання, що передбачає цілеспрямований і систематичний вплив на їхню свідомість; 2) забезпечити набуття курсантами практичного досвіду, коли вони змушені виявляти мужність, відповідальність, наполегливість, толерантність тощо; 3) створювати ситуації успіху, моральної добротворчої діяльності курсантів [1].

Н. Тимченко вважає, що для формування професійно-етичних якостей майбутніх службовців-митників необхідні такі основні процедури, як: раціональний добір навчального матеріалу; комплексне й творче застосування активних методів навчання, їх оптимальне поєднання з урахуванням особливостей курсанта, групи; вироблення відповідних способів професійної поведінки; встановлення суб'єкт-суб'єктної взаємодії (і взаємовпливу) викладача й курсантів, створення позитивних відносин між ними [11, с. 10].

У психолого-педагогічній літературі (І. Бех, Л. Божович, М. Боришевський, Л. Виготський, Н. Вознюк, О. Пометун, О. Сухомлинська) відстоюється думка про те, що початковим етапом формування моральної поведінки (а також у професійній сфері) є оволодіти особистістю моральними цінностями та моральними знаннями, а кінцевим етапом засвоєння етичних знань є моральна поведінка. Загалом учені визначають такий ланцюг: етичні знання – етичні поняття – моральні переконання – моральні потреби – моральні якості – моральна поведінка.

Отже, першою ланкою в процесі формування професійно-етичної компетентності треба вважати моральні знання. Професійно-етичні знання курсант здобуває у процесі навчання через ознайомлення із суттю професійної моралі, її змістом, функціонуванням у суспільстві, системою її вимог та санкцій за відхилення від встановлених норм. Професійно-етичні знання стають особистим надбанням курсанта, переростають у його переконання, що, у свою чергу, приводить до зміни поглядів на навколишню дійсність.

На важливе значення понять при формуванні світогляду особистості вказували К. Альбуханова-Славська, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн та ін. Одним з перших учених, хто опрацював особливості формування понять у процесі навчання, був Л. Виготський. Він вважав, що при цьому важливо, насамперед, вчити виділяти різні сторони, властивості, структури, зв'язки, дії певних подій або явищ [13, с. 144]. П. Гальперін, досліджуючи можливості засвоєння нових понять, розробив теорію про кероване формування розумових дій, понять та образів – інтеріоризацію. Дослідник вважав, що батьки, викладачі показують приклад орієнтовної діяльності, і ці знання в суб'єктів навчання переходять у внутрішній план – формування нових знань, умінь, здібностей та психічних власти-

востей [6, с. 500]. На думку вченого, для того, щоб поняття сформувались повно та безпомилково, діяльність учня повинна будуватися на певній орієнтовній основі, тобто вчитель повинен давати учню готовими всі суттєві ознаки об'єктів [13, с. 146–147]. Пізніше основні прийоми розумової діяльності, необхідні для формування різних видів понять, а також способи навчання цим прийомам (через різні види абстракції, насамперед, ізолювання, підкреслення або розчленування) визначили Д. Богоявленська, С. Жуйкова, Н. Менчинська.

Для роботи з формування професійно-етичної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників важливе значення має позиція Є. Шиянова та І. Котової. Вчені зазначають, що основним шляхом формування понять є навчання. При цьому “провідним засобом є зміст навчання. Головною зброєю формування понять є слово як носій соціального досвіду. Засвоєння значень, їх розвиток, уточнення та збагачення здійснюються за допомогою слів” [13, с. 145]. Це означає, що для формування професійно-етичної компетентності важливе значення має надання курсантам знань про професійний обов'язок, честь та основні моральні якості особистості. На основі цих знань у курсантів формується система їх моральних поглядів і переконань. Про рівень знань курсантів про основні етичні категорії можна зробити висновок, передусім, за соціальними та моральними поняттями, які сформувалися в них, а також поглядів про професійні права й обов'язки, інші моральні якості.

Отже, з урахуванням того, що для формування професійно-етичної компетентності велике значення має надання курсантам знань про професійний обов'язок, честь та основні моральні якості особистості, однією з педагогічних умов формування професійно-етичної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників треба вважати оптимізацію змісту навчання курсантів у ВВНЗ через надання їм професійно-етичних знань та пов'язаних із цим понять. У цьому разі було включено до навчальних планів спецкурс “Професійна етика офіцера Державної прикордонної служби України”, де ознайомлено курсантів з основними поняттями зі сфери професійної етики.

Необхідність формування професійно-етичної компетентності через надання курсантам відповідних професійно-етичних знань визначає й способи та умови навчання, тобто підбір відповідних методів, форм і засобів навчання. З огляду на це ще однією педагогічною умовою формування професійно-етичної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників є вибір відповідних методів, форм і засобів навчання.

Методи навчання, на думку В. Нагаєва, – це, насамперед, система способів управління пізнавальною діяльністю суб'єкта навчання [4, с. 145]. Що стосується формування професійно-етичної компетентності, тут необхідним є урахування позиції В. Сластьоніна, І. Ісаєва, Є. Шиянова та інших учених про те, що для формування моральних уявлень, а звідси – і моральної поведінки, важливе значення має відповідна організація навчальної діяльності [9, с. 55]. Насамперед, необхідно, щоб людина перебувала в умовах морального вибору, змушена була постійно самостійно приймати те чи інше рішення. Свого часу ще Дж. Локк надавав великого значення моральним вправам. Це може бути моделювання педагогічних ситуацій, пов'язаних з моральним вибором. У цьому разі курсанти більш продуктивно будуть освоювати навички й уміння, які потім знадобляться їм у роботі. Цим завданням якнайкраще відповідають можливості активних методів навчання, що передбачають практичне вирішення курсантами професійно-етичних завдань.

Крім цього, при виборі методів навчання важливо враховувати позицію Н. Нікандрова про те, що вибір методу залежить і від певної форми заняття, зокрема лекції, семінару, практичного заняття. На думку вченого, кожній організаційній формі навчання властиві провідні методи. З огляду на це в роботі з формування професійно-етичної культури на різних формах занять необхідно використовувати різні методи: лекційні заняття зі спецкурсу “Професійна етика офіцера Державної прикордонної служби України” можна проводити із застосуванням методу проблемного викладу, на семінарських та практичних заняттях бажано використовувати такі методи активного навчання, як дискусійні, тренінгові, ігрові та проблемні, а самостійна робота повинна здійснюватися в рамках дослідницького методу.

Як зазначає С. Смирнов, активними методами навчання є ті, які реалізують установку на більшу активність суб’єкта в навчальному процесі, на противагу так званим традиційним підходам, коли учень відіграє більш пасивну роль [10, с. 169]. Серед активних методів С. Смирнов називає дискусійні методи, тренінги, ігрові та проблемні методи. Зокрема, елементи дискусії (суперечки, зіткнення позицій, зумисного загострення суперечностей у навчальному матеріалі) можна використовувати в будь-яких формах навчання, у тому числі на лекціях. Результати таких дискусій, особливо коли створюються конкретні ситуації морального вибору, на думку вченого, набагато сильніше модифікують поведінку людини, ніж просте засвоєння окремих моральних норм на рівні знання.

Одним з ефективних та апробованих на практиці способів активізації особистісного, а через це й професійного, самовизначення, як зазначає К. Абульханова, є тренінг, який є системою спеціально організованих розвивальних взаємодій між його учасниками. Ці взаємодії містять такі складові: професійний зміст, розвивальна ситуація, процес взаємодії, способи організації та реалізації цієї взаємодії, готовність до взаємодії, внутрішньособистісні умови його продуктивної реалізації й результати взаємодії як внутрішньособистісного перетворення його змісту [8, с. 149].

Ще одним важливим активним методом для формування професійно-етичної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників є ігровий метод. С. Смирнов говорить про різні види ігр, що їх виокремлюють як з навчальною метою, так і для вирішення реальних проблем, – це навчальні, імітаційні, рольові, організаційно-діяльнісні, операційні, ділові, управлінські, військові, інноваційні тощо [10, с. 173]. Загалом у роботі з формування професійно-етичної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників можливе використання таких ігрових методів, як: ігри-прави, ігрові дискусії, ігрові ситуації, рольові й ділові навчальні ігри [12, с. 185]. І в дискусійних методах, і в тренінгових, і в навчальних ділових іграх важливе значення мають елементи проблемності. Девіз проблемного навчання: “Не від знання до проблеми, а від проблеми до знань” [10, с. 175]. Проблемне навчання передбачає необхідність проблемного запитання, проблемного завдання, проблеми, проблемної ситуації. У роботі з формування професійно-етичної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників можливе використання таких методів проблемного навчання, як проблемний виклад, частково-пошуковий чи дослідницькі методи [12, с. 182].

Що стосується самостійної роботи курсантів, то тут важливе значення має дослідницький метод. При вивченні курсантами спецкурсу “Професійна етика офіцерів Державної прикордонної служби України” було передбачено написання ними двох рефератів з конкретних тем та індивідуальних навчально-дослідних завдань. Це вид позааудиторної індивідуальної роботи курсанта на-

вчального чи навчально-дослідного характеру, яка виконується в процесі вивчення програмного матеріалу [12, с. 162]. Серед найпоширеніших видів індивідуального навчально-дослідного завдання ми використовували конспект з теми за заданим планом або за планом, який курсант розробляв самостійно, а також анотацію прочитаної додаткової літератури з курсу та історичні розвідки. Предметом дослідження для курсантів було обрано основні категорії професійної етики офіцера-прикордонника, зокрема історію та сутність понять військової честі, доблесті, гідності, основних моральних чеснот захисника Батьківщини.

Крім цього, важливе значення для формування професійно-етичної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників має створення відповідної атмосфери на заняттях, певний рівень спілкування викладачів та курсантів. Представники особистісно орієнтованого підходу, зокрема І. Бех, О. Бондаревська, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, І. Якиманська та інші, вказують на важливість недирективної особистісно орієнтованої взаємодії в моральному вихованні. За особистісно орієнтованого підходу головною стратегією є ставлення педагога до курсанта як до самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку. Ця стратегія передбачає безумовне визнання особистості суб'єкта навчання, його прийняття, розуміння та оптимістичне прогнозування. Вчені наголошують на важливості створення при цьому атмосфери доброзичливості та взаємоповаги, на необхідності відмови від негативних оцінних суджень і порівняння з іншими. Л. Подоляк та В. Юрченко зазначають, що справжній виховний вплив базується, насамперед, на позитивних емоціях [7, с. 209].

Ш. Амонашвілі, Ю. Орлов вказують на важливість побудови відносин між педагогом і студентом на засадах рівності та діалогічності. Викладач повинен намагатися уникати категоричних приписів, не ставитися до студентів як до пасивних об'єктів своїх впливів, зважати на їх психічний стан, поважати життєвий досвід, переконання та цінності. Саме такі відносини, на думку вчених, необхідні для морального розвитку молоді людини [5].

Щодо діалогізації мовлення, то Г. Михальська вказує на такі основні принципи: 1) увага до адресата (соціальний стан, вік, інтереси тощо); 2) близькість змісту мовлення інтересам і життю адресата (природа людини така, що вона сильніше переживає за те, що стосується її особисто); 3) конкретність – допомагає сприймати слово (що необхідно для розуміння й запам'ятовування); 4) дружелюбність – ваш співрозмовник є вашим другом; 5) відвертість, щирість – “ораторська чесність”; 6) об'єктивність – увага до інших думок і концепцій (з аудиторією потрібно говорити на рівних, без менторства) [3, с. 94–104].

Для ведення діалогу необхідно знати правила ефективного вислуховування та вміти ними користуватися. Ефективне вислуховування полягає в здатності зосередитися на мовленні співрозмовника, точно сприйняти, з'ясувати ідеї, думки, емоції, відносини і, нарешті, зрозуміти його. На думку Л. Подоляк та В. Юрченка, для ведення ефективного педагогічного діалогу викладач повинен: намагатися зрозуміти курсантів та об'єктивно їх оцінювати; емоційно відгукуватися на емоційні стани й поведінку курсантів; обирати щодо кожного курсанта такий спосіб звертання, в якому найкраще поєднується індивідуальний підхід з утвердженням колективістських принципів моральності; бути підготовленим до ведення діалогу з будь-яким курсантом; дотримуватись норм педагогічної етики, бути вимогливим щодо етичних норм і до себе, і до курсантів; визнавати свої помилки у відносинах з курсантами [7, с. 255].

Важливе значення при формуванні професійно-етичної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників має особистий приклад викладача. Викладач повинен власним прикладом учити курсантів слухати співрозмовника, поважати думку інших людей, брати на себе відповідальність за свої слова та вчинки. У цьому разі важливе значення має рівноправність психологічних (не соціальних) позицій викладача та курсантів, їх відкритість, бажання зрозуміти думку партнера. Виховний потенціал діяльності викладача, ефективність його впливу на особистісне становлення курсантів залежатиме від його вміння налагоджувати з курсантами емоційно комфортні, відверті, емпатійні стосунки.

Висновки. Отже, на основі теоретичних положень педагогічної літератури та з урахуванням власного досвіду основними педагогічними умовами формування професійно-етичної компетентності визначено: оптимізацію змісту навчання курсантів у ВВНЗ через надання їм професійно-етичних знань та пов'язаних із цим понять; вибір відповідних методів, форм і засобів навчання, зокрема використання на лекційних, семінарських та практичних заняттях таких активних методів навчання, як дискусійні, тренінгові, ігрові й проблемні, а також дослідницького методу при організації самостійної роботи курсантів; створення на заняттях атмосфери доброзичливості та взаємоповаги через налагодження суб'єкт-суб'єктної взаємодії між викладачами й курсантами й активізацію діалогічного спілкування між ними. Основним засобом формування професійно-етичної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників при цьому є впровадження в систему фахової підготовки авторського спецкурсу "Професійна етика офіцера Державної прикордонної служби України". Подальше дослідження окресленої проблеми може полягати в розробці моделі формування професійно-етичної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Література

1. Андреев Г.И. Формирование профессионально-этической культуры курсантов образовательных учреждений МВД РФ : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Г.И. Андреев. – Чебоксары, 2002. – 213 с.
2. Михайліченко М.В. Формування громадянської компетентності майбутніх учителів предметів гуманітарного циклу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 "Теорія та методика професійної освіти" / М.В. Михайліченко. – Кіровоград, 2007. – 20 с.
3. Михальская А.К. Риторика / А.К. Михальская. – 4-е изд., стереотип. – М. : Дрофа, 2007. – 491 с.
4. Нагаєв В.М. Методика викладання у вищій школі : навч. посіб. / В.М. Нагаєв. – К. : Центр учебної літератури, 2007. – 232 с.
5. Орлов Ю.М. Восхождение к индивидуальности : кн. для учителя / Ю.М. Орлов. – М. : Просвещение, 1991. – 287 с.
6. Педагогика и психология высшей школы / [под ред. С.И. Самыгина]. – Ростов н/Д : Феникс, 1998. – 544 с.
7. Подоляк Л.Г. Психология вищої школи : підручник / Л.Г. Подоляк, В.І. Юрченко. – 2-ге вид. – К. : Каравела, 2008. – 352 с.
8. Психология и педагогика : учеб. пособ. / [под ред. К.А. Альбухановой и др.]. – М. : Совершенство, 1998. – 320 с.
9. Слостенин В.А. Общая педагогика : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений : в 2 ч. / В.А. Слостенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов ; [под ред. В.А. Слостенина]. – М. : ВЛАДОС, 2002. – Ч. 2. – 256 с.
10. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности / С.Д. Смирнов. – М. : Академия, 2003. – 302 с.
11. Тимченко Н.С. Формування професійно-етичних якостей майбутніх службовців-митників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 "Теорія та методика професійної освіти" / Н.С. Тимченко ; Центр. ін-т післядиплом. пед. освіти АПН України. – К., 2003. – 20 с.
12. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2006. – 352 с.
13. Шиянов Е.Н. Развитие личности в обучении : учеб. пособ. для студентов пед. вузов / Е.Н. Шиянов, И.Б. Котова. – М. : Академия, 2000. – 288 с.
14. Яременко В. Новый тлумачний словник української мови : у 3 т. / В. Яременко, О. Сліпущко. – К. : Аконтіт, 2007. – Т. 3. – 862 с.